

מדרש פתחו של גיהנם של מעלה – פרשת פנחס התשפ"ה – קבילת הקהל, ירושלים ת"ו
לזכרו ולאורו של הרב יהודה עמיטל זצ"ל
יהודה מירסקי

א"ר יהודה א"ר אליעזר: ג' פתחים יש לו לגיהנם, אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים דכתיב,
נָאֵם ה' אֲשֶׁר אֹר לֹו בְּצִיּוֹן וְתִנּוֹר לֹו בִּירוּשָׁלַם (ישעיהו לא, ט).
(תלמוד בבלי, עירובין יט ע"א)

נשאלה להם בבית המדרש שבגליל: מאי אותו הפתח של גיהנם שבירושלים? השיבו, אין אותו הפתח אלא בירושלים של מעלה: "דאשא דגיהנם מטי לתתא מגו אשא דגיהנם דלעילא ומטי לההוא גיהנם דלתתא..." [תרגום: שהאש של גיהנם מגיעה למטה מתוך האש של גיהנם שלמעלה ומגיעה לזה הגיהנם שלמטה].

נשאלו: ומהיכן היא אש הגיהנם שלמעלה?
שתקו עד שבא תלמיד תלמידים רבי משה דמן צפת ואמר: אש גיהנם - מאש הגבורה היא, המשתלהבת בדין בהיכלות עליונים, "והיינו גיהנם בשמים...גם את זה לעצמת זה עשה האלהים (קהלת ז, יד)". ולימד: "זהו משיכתו של נהר דינור, הנמשך ויוצא, שהוא בית מוקד לנפשות של הרשעים ומשם יורד אש על ראשיהם של הרשעים ושם מלאכי חבלה המציקים להם."
למדו מכאן שגיהנם שלמעלה - אש מיוחדת השמורה לרשעים, ואש קנאות היא, שבשעה שקצרה אפו של הקב"ה מחמת הרשעים, אז האש יורדת מלמעלה עד שאול תחתית, דכתיב: פה אמר ה' צבאות קנאתי לציון קנאה גדולה וחסמה גדולה קנאתי לה (זכריה ח, ב). ונאמר: פי אש קדושה באפי ותיקד עד שאול פתחתית (דברים לב, כב).

הקשה להם תלמיד תלמידי תלמידים יהודה בתראה (נ"א יהודה בן תמיהה), אש גיהנם מלמעלה, על ראשי הרשעים בלבד יורדת? והלא נאמר: וְשִׁפְכֹתִי עֲלֶיךָ וְעָמִי בָאֵשׁ עֲבָרְתִי אֶפֶס עֲלֶיךָ וְנִתְתִּיךָ בְּיַד אֲנָשִׁים בְּעָרִים תִּקְרָשִׁי מִשְׁחִית (יחזקאל כא, לו). וכבר למדונו רבותינו, "כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים" (בבלי בבא קמא ס ע"א). וכי מאותו נהר דינור ניתכות שלהבותיה בשעת הדין ואינן מבחינות בין צדיק ורשע? והכתיב פי קנאה תחמת גבר ולא יחמול ביום נקם (משלי ו, לד) ואין ראוי שתהיה קנאה בדין שהרי למדנו "הקנאים פוגעין בהן' תני שלא ברצון חכמים ופינחס שלא ברצון חכמים".

והוסיף אותו יהודה תלמידים: אני ראיתי אותה אש מלמעלה - אש קנאות בדין שיש ואינה מבחינה בין צדיק לרשע - יורדת בימינו אנו מכלי זינן של ישראל, מוטלת על אויביו ואף על ישראל עצמם

השבויים בגיהנם של מטה, והיא הולכת ויורדת עד שאול תחתיות עד שמתקיים מה שנאמר וְשִׁלַּחְתִּי אִישׁ בַּחוּמַת עִזָּה וְאֶכְלָה אֶרְמְנֶיהָ (עמוס א, ז).

שאלו חכמים זה מזה: אם מעשה קנאה של פנחס, שלא מבחין בין צדיק לרשע, לא היה ברצונם של חכמים, מעשה כלי זינן של ישראל, בשעה שאינו מבחין בין צדיק לרשע, לרצון חכמים הוא? השיבם תלמידם: כתיב, נָאֵם ה' אֱלֹהֵי אֱשָׁר אֹר לֹ בְּצִיּוֹן וְתִנּוֹר לֹ בִירוּשָׁלַם. ללמדנו: גם אם וְתִנּוֹר לֹ בִירוּשָׁלַם, עדיין אֹר לֹ בְּצִיּוֹן. אל תקרי אור אלא אור, ואין אור אלא תורה כדכתיב: פִּי נֹר מְצָנָה וְתוֹרָה אֹר (משלי ו, כג). כל עוד שאנו עושים מעשינו באור התורה, דהיינו מעשה דין ללא קנאה, אנו שולטים באותו התנור שבירושלים.

הקשו עליו: ואיך נדע אם מעשינו באור התורה נעשים או חלילה באש תנור הקנאה? השיב להם, אם בענווה אנו עושים. שהרי רבותינו אמרו "למה נמשלו דברי תורה למים? דכתיב הִי כָל צָמָא לִכְנֹ לַמַּיִם (ישעיהו, נה, א) לומר לך: מה מים מניחים מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה" (בבלי, תענית ז ע"א). וכבר פירש רבנו חיים ממדינות הצפון שמשום כך "נתגלגלה התורה עד משה שהוא היה העניו מכל". יבואו מימיה של התורה ויקררו את אש הקנאה עד שיתקיים וַיִּגַּל פְּמִים מִשְׁפָּט וצָדִיקָה כְּנֶחֱל אֵיתָן (עמוס ה, כד) שאלוהו, וכי עניו שופט בצדק דלים יכול להמית רשע?

השיבם, כבר אמר רבנו מנחם מאור ארצות המערב שענוותנותו של משה בענייני עצמו הייתה, אך בצרכיהם של אחרים התגבר "לבער הרע ולהעמיד הטוב... על צד הכוונה הרצויה... לקנא תכלית הקנאה בכל מעשה מכוער... כענין [הריגת] המצרי" וידע גם מתי "לא היה בראוי" לקנא. חזרו ושאלו, וכיצד יודעים המקום והזמן המדויק אז הקנאה לאור התורה לשמה היא ומתקיימת כסם חיים ולא כסם המוות?

נשתתק שעה ונשתתקו כולם, עד ש"נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא עכשיו שנברא יפשפש במעשיו." (בבלי עירובין, יג ע"ב).

הערות

דאשא דגיהנם מטי - זהר ח"ב: ק"נ ע"ב והיינו גיהנם בשמים - רמ"ק, אור יקר, כרך י עמוד יא. זהו משיכתו של נהר דינור - רמ"ק פרדס רימונים, כד: ח. לימדנו דניאל שזהו הנהר - ראו דניאל ז: ט-י: "ט חֲזָה הָיִיתָ, עַד דִּי כְּרָסוֹן רָמִיו, וְעֵתִיק יוֹמִיו, יָתֵב; לְבוּשָׁה כְּתֹלַג חֲנָר, וְשָׁעָר רִאשָׁה כְּעֶמֶר נָקָא, כְּרָסִינָה שְׂבִיבִין דִּי-נֹר, גְּלִגְלוּהִי נֹר דְּלֵק. י נָהַר דִּי-נֹר, נָגַד וְנָפֵק מִן-קִדְמוּתָהּ, אֶלְפִי אֶלְפִים (אַלְפִּין) וְשִׁמְשׁוּנָה, וְרָבֹ רַבּוֹן (רַבְּבִין) קִדְמוּתָהּ יְקוּמוֹן; דִּינָא יָתֵב, וְסִפְרִין פְּתִיחוּ. " שהרי חכמינו אמרו על מעשי הקנאים - ראו תלמוד ירושלמי, סנהדרין, ט: ז, ד. וכפי שלמדנו רבנו חיים - רבי חיים מוולוז'ין, רוח חיים על מסכת אבות א, א. שופט בצדק דלים - על פי ישעיהו, יא, ד. ואמר רבנו מנחם - רבנו מנחם המאירי, חיבור התשובה, מהדורת הרב משה צוריאלי (ירושלים, תשי"ע), עמ' קה-קו. ותרד כסם החיים - על פי בבלי תענית, שם.